

“SEVORTYAN’IN ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ” NİHAYET TAMAMLANIYOR

Şükrü Halûk Akalın

- Türk dili araştırmaları alanında kısaca “Sevortyan’ın etimolojik sözlüğü” diye anılan *Étimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov (ÉSTJa)* ‘Türk Dilleri Köken Bilimi Sözlüğü’, birinci cildinin yayımlanışından kırk altı yıl sonra yakında çıkacak sekizinci cilt ile tamamlanmış olacak.

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin yazı dili ve ağızlarının söz varlığındaki sözcüklerin kökenlerini, birbirleriyle ilişkilerini ortaya koyan bu kapsamlı ve oylumlu çalışmanın birinci cildinin 1974 yılının son günlerinde yayımlanması (Sevortyan, 1974), Türklük bilimi çevrelerinin ilgisini çekmişti. Türker Acaroğlu, *Türk Dili* dergisinde sözlüğün birinci cildinin çıkışıyla ilgili kısa bir haber yazısı yayımladı (Acaroğlu, 1977) ama en kapsamlı değerlendirmeyi Talât Tekin yapmıştı. Tekin, yazdığı makalede ünlülerle başlayan sözcüklerin köken açıklamalarının yer aldığı bu cildi ayrıntılı bir biçimde eleştirmişti (Tekin, 1976).

Aradan geçen kırk altı yıl içerisinde gerek bu cilt gerek daha sonraki yıllarda uzun aralıklarla yayımlanan diğer ciltlerdeki veriler pek çok makaleye, kitaba, sözlüğe kaynaklık etti.

Ömrünü Türk dilinin köken bilgisi araştırmalarına adanmış olan Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nün “Giriş”inde etimolojik sözlüklerin geçmişinin düşündürücü olay ve gelişmelerle dolu olduğunu yazarken Macarcanın, Hırvatça ve Sırpçanın, Fincenin köken bilimi sözlüklerinin başına gelenleri, uzun yıllar süren yayımlanma çabalarını sıralamış; son olarak da sözü en güzel ve en düşündürücü örnek olarak nitelediği Sevortyan’ın sözlüğüne getirmişti: B harfiyle başlayan sözlerin yer aldığı ikinci cildin 1978’de; V, G, D harfleriyle başlayan sözlere ait cildin 1980’de; C, J, Y harflerinin bulunduğu cildin 1989 yılında; K, Q alt başlıklı cildin 1997’de baskıdan çıktığına değinen Eren; bu bölümlerin yapısından ve içeriğinden yola çıkan

çalışma grubunun sözlüğün etimolojik açıklama bekleyen leksik materyalini L-S, T-Ş olarak yayımlamasından sonra bitmiş olacağını yazmıştı.¹ L, M, N, P, S harfleriyle başlayan sözcüklerin yer aldığı sözlüğün yedinci cildi ise ancak 2003 yılında yayımlanabilecekti.

Eren sözlerini şöyle bir kestirim ile sürdürmüştü: *Daha açık bir söyleyişle, ilk bölümü 1974'te yayımlanan sözlük, son bölümlerin çıkmasından sonra bütünlenmiş olacaktır. Son bölümlerin çıkması için yaklaşık on yıl beklemek gerekeceği kestirilebilir* (Eren, 1999: xix).

Hasan Eren bu satırları, 1999 yılında yayımlanacak olan sözlüğünün “Giriş” bölümüne yazdığında yıl 1998 idi... “Sevortyan’ın etimolojik sözlüğü”nün tamamlanması için on yıl değil, en az yirmi iki yıl beklemek gerekecekti ama ne yazık ki Eren, bu sözlüğün tamamlanmasını göremeyecekti...

Sevortyan ve Köken Bilimi Sözlüğü ÊSTJa

Bugün de sözlüğü adıyla anılan Ervand Vladimiroviç Sevortyan (Êrvand Vladimiroviç Sevortjan), 22 Ekim 1901 tarihinde Kırım, Yalta’da dünyaya geldi. Simferopol’deki Kırım Frunze Devlet Pedagoji Enstitüsünü 1930 yılında bitirdikten sonra Moskova Dil Bilimi Araştırmaları Enstitüsünde çalışmaya başladı. *Raspoloženie častej rasprostranennogo predloženija sovremenogo anatolijsko-turetskogo literaturnogo jazyka* ‘Çağdaş Edebî Anadolu Türkçesinde Cümle Ögelerinin Dizilişi’ başlıklı ilk bilimsel araştırması 1938 yılında yayımlandı. Sevortyan, 1940-1950 yılları arasında genel Türklük biliminin yanı sıra Kırım Tatarcası ile Türkçenin ses ve yapı bilgisi alanlarındaki araştırmalara yöneldi. *Affiksial’noe glagolo obrazovanie v Azerbajdžanskom literaturnom jazyke* ‘Azerbaycan Yazı Dilinin Fiil Yapım Ekleri’ konulu doktorasını 1957 yılında savundu. Aynı yıl Türk Dil Kurumunun haberleşme üyeliğine seçildi. Sovyet Türkologları Komitesinde ve *Sovetskaja Tjurkologija* ‘Sovyet Türkolojisi’ dergisinin editör kurulunda üye olarak çalıştı. SSCB Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü Türk “Dilleri” Bölümünün başkanlık görevini de uzun süre yürüten Sevortyan, Moskova’daki çeşitli üniversitelerde ve enstitülerde Türklük bilimi ile ilgili dersler de vermiştir. Azerbaycan Türkçesine yönelik çalışmaları dışındaki diğer eserlerinden bazıları *Grammatika Turetskogo jazyka* ‘Türk Dil Bilgisi’ (1947), *Fonetika Turetskogo literaturnogo jazyka* ‘Türk Yazı Dilinin Ses Bilgisi’dir (1955).

Sevortyan Türk köken bilimi üzerindeki araştırmalarına 1958 yılında başladı. Bu konudaki ilk yazısı M. Vasmer’in *Russisches Etymologisches Wörterbuch* ‘Rus Köken Bilimi Sözlüğü’ndeki Türkçe unsurlar konusunda 1962 yılında yayımlanmıştır.

1 Eren, ÊSTJa’da madde başı seçimi ile ilgili eleştirilerini sözlüğünün “Giriş” bölümünde dile getirmiştir (Eren, 1999: xiv-xv).

landı. Kendisini Türk dilinin köken bilimine adayan Sevortyan, başlattığı sözlük çalışmasıyla özdeşleşti. Öncülüğündeki bu çalışmayı tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinin, ağızlarının söz varlığını karşılaştırmalı olarak ortaya koyan bir veri tabanına dönüştürmüştü. Ortak Türkçenin tarihsel ve çağdaş köken bilimi sözlüğünün temelini oluşturacak ilkeleri belirlemiş, köken biliminin çözümleme yöntemlerini geliştirmiştir. Sözlüğün malzemesini sağlayacak, bu malzemeyi işleyecek Türk lehçeleri uzmanlarından oluşan yüzü aşkın kişiye verdiği eğitimle sözlükte ölçünleşmeyi sağlamıştır.

TDK'nin 1966 yılında düzenlediği Türk Dil Kurultayı'na katılan Sevortyan, *Probnye stat'i k "Étimologičeskomu slovarju tjurkskix jazыkov"* 'Türk Dilleri Köken Bilimi Sözlüğü Denemeleri' (Moskova 1966) başlıklı bir sözlük örneği sunmuştu. Ünlüyle başlayan sözcüklerin köken açıklamalarının yer aldığı tamamı 106 sayfalık bu deneme çalışma, az sayıda basılmış ve bilim adamlarının görüşüne sunulmuştu. Kurultay'ın ardından Sevortyan, TDK'de bir süre derleme fişleri üzerinde de çalıştı. Bundan sonra art arda Türk köken bilimi üzerine yazılar yayımladı. *Tjurkskie etimologii* 'Türk Köken Bilimi' yazısı 1970 yılında Kırgızistan'da, *Tjurkizmy u rannix armjanskix pisatelej* 'Erken Ermeni Yazarlarında Türkizmler' çalışması 1971 yılında Moskova'da, *Ob etimologičeskom slovare tjurkskix jazыkov* 'Türk Köken Bilimi Sözlüğü Üzerine' makalesi 1971 yılında Moskova'da, *Tjurkskie Aba, Apa, Ebe* 'Türkçe *Aba, Apa, Ebe*' başlıklı çalışması ise 1973 yılında Tiflis'te yayımlandı. Nihayet bu çalışmaların ardından köken bilimi sözlüğünün birinci cildi 1974 yılında gün yüzüne çıktı. Ünlüyle başlayan sözcüklerden oluşan bu cildin ardından 1978 ve 1980 yıllarında sözlüğün ikinci ve üçüncü ciltleri de Sevortyan'ın emeğiyle yayımlandı. Sözlük maddelerinin büyük bir bölümü Sevortyan'ın kaleminden çıkıyordu. Dördüncü ciltteki madde başları da büyük ölçüde Sevortyan tarafından belirlenmişti. Bütün bunların göstergesi ilk üç cildin kapağında sözlüğün adının da üzerinde Sevortyan'ın adının yer almasıydı. Ancak sözlük yine de bir ekip çalışmasıydı. Sözlüğün hazırlanması ve yayımlanması çalışmalarına SSCB Bilimler Akademisine bağlı Dil Bilimi Enstitüsünün Türk Dilleri Kolu üyeleri N. Z. Gadjieva, G. İ. Donidze, A. K. Koklyanova, L. İ. Lebedeva, L. S. Levitskaya, G. F. Blagova, L. A. Pokrovskaya, A. A. Yuldaşev, F. D. Aşmin de katkıda bulunmuşlardı. E. V. Sevortyan, 23 Mart 1978 tarihinde Moskova'da öldükten sonra bu isimlere katılan E. R. Tenişev, D. M. Nasilov, A. V. Dıbo, V. İ. Rassadin, E. A. Grunina, O. N. Kamenevo, A. V. Şeymoviç vb. ile sözlüğün sonraki ciltleri uzun aralarla da olsa yayımlanmaya devam etti.

Sevortyan'dan Sonra ÉSTJa

Dördüncü ciltten itibaren Sevortyan'ın adı kapaktan kaldırılmış, iç kapakta baş editör olarak Levitskaya'nın (1989), Blagova'nın (1997 ve 2000), Dıbo'nun (2003) adları yer almıştır. Maddelerin yazarlarına gelince... Dördüncü cildin C ve J maddeleri Sevortyan tarafından belirlenmiş ve bu maddeler üzerinde çalışılmıştı. Y maddesinin ise bir bölümü üzerinde yine Sevortyan çalışmıştı.

Lia Sergejevna Levitskaya

ÊSTJa'nın hemen her cildinde büyük emeği bulunan ve pek çok maddesinin yazarı olan Levitskaya 23 Kasım 1931 tarihinde Moskova'da doğdu. Moskova Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde 1948 yılında başlayan öğrenimini 1953 yılında bitirdi. Çalışma yaşamına *Turkmenskaja Pravda* gazetesinin yayım bürosunda başlayan Levitskaya 1956-1958 yılları arasında Moskova Devlet Üniversitesi Gorki Bilim Kütüphanesi Doğu Bilimi Bölümünde görev yaptı. 1958 yılında SSCB Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsüne geçti. Bu enstitüde çalışmaya başladığı Türk Dilleri Bölümünün adı sonradan Türk ve Moğol Dilleri Bölümüne dönüştürüldü. Söz konusu bölüm bugün Ural-Altay Dilleri Bölümü adını almıştır. Türklük bilimi alanındaki lisansüstü çalışmalarını N. K. Dmitriyev ve B. A. Serebrennikov danışmanlıklarında yürüten Levitskaya, 1966 yılında *İstoričeskaja fonetika Čuvaškogo jazyka* (Çuvaşçanın Tarihsel Ses Bilgisi) tezi ni başarıyla savundu. Levitskaya'nın tezindeki Çuvaşça ile ilgili veriler sonradan Sevortyan'ın köken bilgisi

Bu çalışmaları Levitskaya tamamladı ve sözlük yayımlanırken madde yazarlarının Sevortyan ile Levitskaya olduğu belirtildi. Sonraki ciltlerde de madde yazarlarının adlarının iç kapakta belirtilmesi uygulaması da böylece başlatılmış oluyordu. Beşinci ve altıncı cildin madde yazarları Levitskaya, Dıbo, Rassadin; yedinci cildin madde yazarları ise Levitskaya, Blagova, Dıbo ve Nasilov'dur. Ancak bu üç ciltte de maddelerin çok büyük bir bölümü Levitskaya tarafından yazılmıştır. Madde yazarlarının adları beşinci ciltten itibaren her maddenin sonunda başharf kısaltmasıyla gösterilmiştir. *İçindekiler* sayfasında ise Levitskaya dışındaki diğer yazarlar tarafından yazılan az sayıdaki maddede yazarı kısaltmayla belirtilirken çoğu maddede yazar adı belirtilmemiştir. Bu durum, *İçindekiler* sayfasında (ÊSTJa 2000: 255) dipnotta maddelerin geri kalanının tamamı Levitskaya tarafından yazıldığı için yazar adı bölümünün boş bırakıldığı bilgisiyle açıklanmıştır. Madde yazarlarının genellikle daha önce üzerinde durdukları söz varlığı öğeleriyle ilgili konularda sözlüğe katkıda buldukları anlaşılıyor. Örneğin Altay dillerinde organ adları üzerine çalışan Dıbo'nun yazdığı maddelerin çoğu *kar* 'üst kol', *karış, kol, koltuk, kulaç, sala* 'kol, ayak; dal', *satan* 'kalça, bacak', *sere* 'açık duran baş parmağın ucundan işaret parmağının ucuna kadar olan uzaklık', *suk* 'işaret parmağı', *sügsün* 'ense' vb. sözcüklerdir.

Bu arada Rusya Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsünün mensubu olan bilim insanlarınca hazırlanan

sözlüğüne malzeme oluşturacaktı. Sözlüğün hazırlık çalışmalarına birinci ciltten başlayarak bütün ciltlerine emek verdi. Sevortyan'ın ölümünün ardından köken bilimi sözlüğünün diğer ciltlerinin hazırlanması sorumluluğunu üstlendi. Sözlüğün 1989 yılında yayımlanan C-J-Y harflerinin yer aldığı dördüncü, 1997 yılında çıkan K-Ç harflerinin bulunduğu beşinci, 2000 yılında K harfinin devamı olan altıncı, 2003 yılında yayımlanan L, M, N, P, S harflerinin yer aldığı yedinci ciltlerini hazırladı. Bu ciltteki maddelerin çok büyük bir bölümünü yazdı. Sekizinci ve son cilt olan T, Ç, Ş, H harflerin yer aldığı bölümdeki maddelerin büyük bir bölümü de Levitskaya'ya aittir.

Emekli olduğu 1989 yılına kadar bu bölümde çalışan Levitskaya, emeklilik sonrası da bilimsel araştırmalarını ve etkinliklerini sürdürdü. Tarihî Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı dil bilgisi, köken bilimi, Çuvaşçanın ses ve yapı bilgisi üzerinde uzmanlaştı.

Levitskaya'nın *İstoričeskaja morfologija Čuvaškogo jazyka* (Çuvaşçanın Tarihîsel Yapı Bilgisi) kitabı 1976 yılında yayımlandı. *Sravnitelno-istoričeskaja grammatika Tyurkskix jazykov* 'Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihîsel Dil Bilgisi' adlı altı ciltten oluşan serinin hazırlayıcıları ve yazarları arasında da yer aldı (1984-2006).

Levitskaya, 2 Ekim 2009 tarihinde Moskova'da öldü. Levitskaya'nın doktora tezi ölümünden sonra 2014 yılında yayımlandı.

Leksika, Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov 'Türk Dilleri Karşılaştırmalı-Tarihîsel Dil Bilgisi' adlı çalışmanın dördüncü cildi olarak 1997 yılının Ekim ayında yayımlanmıştı. Adında köken bilimi geçmese de Türkçede yaklaşık bin sözcüğün köken açıklamalarının yer aldığı bu tematik sözlüğü Hasan Eren, iki ayrı yazıda değerlendirdi (Eren, 2000; Eren, 2006). Yine aynı enstitünün üç mensubu S. Starostin, A. Dıbo ve O. Mudrak tarafından hazırlanan *Etymological Dictionary of the Altaic Languages (EDAL)* 'Altay Dillerinin Köken Bilimi Sözlüğü' de 2003 yılında Brill tarafından basılmıştı. Bu yayınlardan *ÊSTJa*'nın yayımlanacak ciltlerinde yararlanılması beklenirdi. Nitekim yedinci cildinin baş editörlüğünü yapan Dıbo, bu ciltte *Leksika*'dan ve *EDAL*'dan da yararlandığını yazmıştır (*ÊSTJa* 2003: 4).

Yayımlanması yıllar alan uzun soluklu çalışmaların kaçınılmaz akıbetine *ÊSTJa* da uğramıştır. Kırk altı yılda çok sayıda kişinin katkılarıyla yayımlanan ve en son cildi on yedi yıl önce çıkmış olan sözlüğün ciltleri arasında kapsam, hacim farklılıkları dikkat çekmektedir.

Söz gelimi, yedinci ciltteki L maddesi yalnızca *lavaş, laçın, lök* maddelerinden oluşmaktadır (*ÊSTJa* 2003: 5-10). Türkçede söz başında /l/ ünsüzünün bulunmadığı bilinen bir gerçektir ama az sayıda yansıma sözle birlikte alıntı pek çok sözcüğün bulunmasına karşılık L bölümünde yalnızca üç sözcüğe yer verilmesi maddeler arasındaki ölçüsüzlüğün göstergesidir. Sözlüğün madde başlarının belirlenmesinde Türkiye Türkçesi

söz varlığı gözetilmemiştir. Sevortyan'ın Türk lehçelerinin, özellikle de eski Sovyetlerdeki Türk halklarının söz varlığındaki ortak kökleri esas aldığı (Eren, 1999: xix-xx), madde başlarında da genellikle Türkmence biçimleri gösterdiği (Tekin, 1976: 279: 279; Yılmaz, 2007: 622) biliniyor. Ancak alıntı da olsa Türk lehçelerinde kullanılan *leçek, leğen, leş, leşker, lığ, limon, lor, lüle* vb. sözlerin L maddesinde bulunmaması eksiklidir.

Benzer durum M maddesi için de geçerlidir. Türkiye Türkçesinde ön seste M, yansıma sözler dışında pek bulunmasa da Türk lehçelerinde ses değişimleriyle bu ünsüz söz başında bulunabilir. Dolayısıyla bu maddede ele alınan sözcük sayısı fazladır. Ancak *mandal* sözlüğe alınırken Türkmencede, Azerbaycan Türkçesinde kullanılmakta olan *mangal* alınmamıştır. Benzer özellikteki N maddesinde yine yalnızca üç sözcük *nak, ne, noğta* (ÊSTJa 2003: 96-99) sözlüğe alınırken Türk lehçelerinde kullanılmakta olan *narın, nişan, nöker* alınmamıştır.

Sözlüğün son çıkan ciltlerinde daha önce yayımlanmış köken bilimi yazılarından, bildirilerinden hatta sözlüklerinden yararlanılmadığı, bu çalışmalarda ileri sürülen görüşlere katılmasalar bile adlarının dahi anılmadığı dikkat çekicidir. Söz gelimi *saban* maddesinde (ÊSTJa 2003: 127-128) Eren'in köken açıklamasına yer verilmemiş, bu sözün *sap* 'tutak, tutacak yer' kökünden geldiği biçimindeki eski görüş tekrarlanmıştır. Oysa Eren, *saban* sözünün *sap* 'tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin' kökünden geldiğini yıllar önce, 1979 yılında yazmış, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde de maddeye dönüştürmüştü (Eren, 1999: 347-348). Eren'e göre Türk lehçelerinde *saman* sözü yanında kullanılan *saban* biçimi Tatarcada 'yaz ekini' olarak da geçer. Bundan başka Tatarca ve Kazakçada *saban* 'tarla' olarak da kullanılır. Bu sözü 'tarla' olarak kullanan lehçelerde *sabana* *saban ağaç* ('tarla ağacı') adı verilir. Buna göre *saban sürmek* 'tarla (saban) sürmek' anlamına gelir. Karaçaylar da *sabana* 'tarla' anlamı verirler. Bu bakımdan *buday saban* 'buğday tarlası' anlamına gelir. Türkçe *saban ağaç* 'tarla ağacı' adı sonradan eksiltile bir biçim almıştır. Eren'e göre Türkçe *saban* bu eksiltme sonunda 'tarla sürmeye yarayan araç' anlamını kazanmıştır (Eren, 1999: 347). ÊSTJa'nın 2003 yılında yayımlanan cildinde Eren'in görüşüne yer verilmemesi düşündürücüdür. Daha da düşündürücü olan ÊSTJa'dan altı yıl önce, 1997 yılının Ekim ayında, yayımlanmış olan *Leksika*'da *saban* sözünün *sap* 'tutak, tutacak yer' anlamındaki kökten geldiğinin ileri sürülmüş olmasından hiç söz edilmemesi ve bu maddede *Leksika*'ya atıf yapılmamasıdır. Eren'in *Leksika*'nın görüşüne değindiği tanıtma yazısında (Eren, 2000: 284) bu köken açıklamasını eleştirmiş olmasına rağmen...

Sözlüğün bütünü değerlendirildiğinde kırk altı yıllık zaman diliminde yaklaşım ve üslup farklılıklarının da oluşmaya başladığı gözleniyor. İlk üç cildin Sevortyan'ın kaleminden çıktığı, sonraki ciltlerde de Sevortyan'ın yönteminin ve üslubunun büyük ölçüde korunduğu görülüyor. Sonraki yıllarda yayımlanan ciltlerde sözlüğün genel ilkeleri, yöntemi, yaklaşımları ve üslubu korunmaya çalışılsa da kimi maddelerde sözlüğün geleneksel yapısının dışına çıkıldığı görülmektedir. Söz gelimi, ilk ciltlerdeki köken açıklamalarında yeniden

kurmalara (reconstruction) pek başvurulmazken son ciltlerde kimi maddelerde köken açıklaması sırasında bu yoldaki girişimler dikkat çekiyor.

Ve Nihayet Sekizinci Cilt...

Geçen yılın Ekim ayında Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü tarafından Dmitriev adına düzenlenen toplantının yirmi yedincisine katılmak üzere Moskova'ya gittiğimde *ÊSTJa*'nın akıbetini öğrenmek amacıyla Rusya Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsünü ziyaret etme isteğinde bulunmuştum. 1 Ekim Salı

günü öğleden sonrası için Enstitüden olumlu yanıt geldi. Enstitünün Ural-Alтай Dilleri Bölümü Başkanı A. Dıbo ne yazık ki o günlerde Tuva'da idi, onunla görüşemeyecektim ama O. Mudrak, Z. Ekba, A. Şarov ile görüşebilecektim.

Duvarlarında, panolarında A. Kononov'un, N. Dmitriev'in, E. Tenişev'in, S. Starostin'in, L. Levitskaya'nın ve Sevortyan'ın fotoğraflarının asılı olduğu bu mütevazı bölümde *ÊSTJa*, *Leksika*, *EDAL* gibi Türk dilinin başvuru kaynaklarıyla birlikte başka pek çok kitap hazırlanmış ve yayımlanmıştı. A. Dıbo ve O. Mudrak'ın masalarının bulunduğu bölümdeki rafta Starostin'in fotoğrafının yanında Nasilov ve Dıbo'nun Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'la birlikte 2008 yılında çekilmiş bir fotoğrafı da duruyordu.

EDAL'ın yazarlarından O. Mudrak, mevcut köken bilgisi sözlüklerinin veri tabanına dayanan yeni bir sözlüğü göstermek üzere bilgisayarını açtığı anda bütün bu çalışmaların bir veri tabanında toplanarak işlenmeye başladığını gördüm. Enstitü daha geniş kapsamlı bir köken bilgisi sözlüğünün hazırlığı içerisindeydi. Madde başı her sözün yazı dili dönemlerinin yanı sıra yeniden kurmalarla Ön Türkçe, Ön Oğuzca, Ön Kıpçakça vb. biçimleri de kapsayan ayrıntılı ve kapsamlı bir köken bilimi sözlüğü üzerinde çalışıyorlardı. Mudrak hem *ÊSTJa* hem de bu çalışma hakkında daha ayrıntılı bilgiyi bölüm başkanı Dıbo'nun verebileceğini belirtti. Dıbo'yu telefonla aradı ama ulaşamıyordu. Moskova'dan döndükten sonra A. Dıbo ile birkaç kez yazıştım. Sorularımı yanıtlayarak *ÊSTJa*'nın son cildi ve yeni köken bilimi sözlüğü hakkında ayrıntılı bilgi verdi.

ÊSTJa'nın sekizinci cildinin geri kalan T, Ç, Ş, H harflerini kapsadığını ve maddelerin neredeyse tamamının L. Levitskaya tarafından yazıldığını ve 2007 yılında tamamlandığını belirten Dıbo, yaklaşık iki düzine maddenin yazarının kendisi olduğunu söyledi. Bu cildin birinci cilt kadar hacimli olduğunu kaydeden Dıbo, on üç yıllık gecikmenin nedeninin sözlüğün bilgisayarda yazımı

ve sayfa tasarımı işinin yavaş gitmesine ve baskıyla ilgili mali sorunlara bağlı olduğunu belirtiyor. Bu sorunların büyük ölçüde aşıldığını ve bugün için sözlüğün tasarımının son hızla devam ettiğine dikkat çekiyor.

İlk cildin yayımlanmasının üzerinden kırk altı yıl geçtiği, çıkan ciltlerle ilgili eleştirel

değerlendirmelerin bulunduğu, bu arada yeni yayınların yapıldığı göz önüne alınırsa bu ciltlerle ilgili düzeltme ve ekleme düşünülüp düşünülmediği soruma ise Dıbo, şöyle bir karşılık verdi. “Tabii ki 1974’te yayımlanmaya başlanan ve yayımı uzun süre devam eden baskıda düzeltme yapmak çok büyük bir sorun... Sözlükteki etimolojilerin sunulma biçimi, elbette alışık olduğumuz etimolojik uygulamalara baktığımızda bize tuhaf geliyor. Buna ek olarak son zamanlarda Türk dil ve lehçelerinin tanımları ve etimolojisi üzerine pek çok çalışma ortaya çıkmıştır. Başlangıçta ayrı bir cilt *Addenda et Corrigenda* ‘Ekler ve Düzeltmeler’ olarak yayımlamayı planlamıştık ancak bunun yetersiz olacağı açıktır. 1990 -2007 yılları arasında uzun süredir hazırlanan önceki ilaveleri sekizinci cilde eklemeyi düşünüyoruz. Ama basımevi bu cildin hacminin normal bir ciltten çok fazla büyük olduğunu söylerse, ayrı bir kitap olarak aynı zamanda çıkacak olan sekizinci cildin eki hâlinde sunacağız.” Dıbo, *ÊSTJa*’nın son cildinin çıkış tarihinin 2021 olacağını sözlerine ekliyor.

Yeni Çevrim İçi Köken Bilimi Sözlüğü

Yeni köken bilimi sözlüğü ile ilgili soruma karşılık Dıbo şu bilgiyi veriyor: “Evet, bir yandan da etimolojik sözlüğümüze dayanan ve gittikçe daha fazla yeni düzeltme, ekleme ve literatüre referanslar sunduğumuz bir etimolojik veri tabanı hazırlıyoruz. Önümüzdeki beş yıl içerisinde bu çalışmanın büyük ölçüde tamamlanacağını umuyoruz. Ortaya çıkan malzeme RBA Dil Bilimi Enstitüsünün ağ sayfasında kamunun erişimine açılacak. Veri tabanındaki etimoloji sunum formu, Ön Türk ve gerekirse semantik yorumlarla Ön Oğuz, Ön Kıpçak vb. rekonstrüksiyonlar ile daha geleneksel bir forma sahip olacaktır. Bu veri tabanının tamamlandığı dönemde hâlâ kâğıt baskı devam ediyorsa ilke olarak sözlüğün basılması da düşünülebilir.”

ÊSTJa’nın sekizinci cildinden çok Dıbo ve Mudrak’ın ağ ortamında kullanıma açılacak olan köken bilimi sözlüğünün daha büyük ilgi göreceğini sanıyorum. Çünkü bence *ÊSTJa* tamamlanmadan artık tarih olmuş bir çalışmadır. Levits-

Anna Vladimirovna Dıbo

Dil bilimci ve Altayist Anna Vladimirovna Dıbo, dil bilimci bir anne babanın çocuğu olarak 4 Haziran 1959 tarihinde Moskova'da doğdu. Moskova Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesini 1981'de bitirdi. Lisans tezi XIII-XIV. yüzyıllarda Novgorod lehçelerindeki değişmeler ve yazıtlar konusundadır. A. A. Zaliznyak ve E. R. Tenişev danışmanlığında *Semantičeskaja rekonstruktsija v Altayskoy etimologii* 'Altay Köken Biliminde Anlam Bilimsel Yeniden Kurma' başlıklı doktora tezini savundu. Tezi 1995 yılında yayımlandı. *Sravnitel'no-istoričeskoy grammatike Tyurkskih jazыkov* 'Karşılaştırmalı Tarihsel Türk Dil Bilgisi' adlı altı ciltlik eserin pek çok maddesini yazarak katkıda bulundu. 2008 yılında Rusya Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçildi. Avrupa Dil Bilimi Atlası çalışmalarına katıldı. S. A. Starostin ve O. A. Mudrak ile birlikte hazırladıkları *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages* üç cilt olarak 2003 yılında Leiden'de yayımlandı. Diğer eserleri arasında *Lingvističeskie kontakty rannix Tjurkov* 'Erken Dönem Türklerin

kaya'nın 2007 yılında yazımını tamamladığı bu son cildin yazılışının üzerinden on dört yıl geçtikten sonra yayımlanması, sözlüğün kaynakları açısından kuşku doğurmaya yetiyor. *ÉSTJa*'nın önceki ciltlerinde de kaynak kullanmama sorununun bu ciltte de belirgin bir biçimde kendisini göstereceği anlaşılıyor. *ÉSTJa*'nın yararlanılabilecek tek yanı ise her maddede tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinden, ağızlarından derlenen zengin söz varlığı ögeleridir.

Asıl sevindirici olan ise Türk dilinin köken bilimi araştırmalarının hiç bitmeyecek olması. Bilindiği gibi Andreas Tietze'nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin on ciltlik yayımı TÜBA tarafından bu yıl tamamlandı. Marek Stachowski'nin *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache* adlı sözlüğü 2019 yılında çıktı. Hasan Eren'in sözlüğünün genişletilmiş ve geliştirilmiş yeni baskısı *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* de inşallah bu yıl Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış olacak.

Yapılan bütün bu çalışmalar, yayımlanan her sözlük, her makalenin Türk dilinin ideal köken bilgisi sözlüğünün malzemesini oluşturacağına inanıyorum. Türk Dil Kurumunda yürütülen *Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü* çalışmasının bütün bu verilerden yararlanarak ideal köken bilgisi sözlüğümüze dönüşmesi en büyük umudumuz olacaktır.

Kaynaklar

Acaroğlu, Türker, "Türk Dillerinin Kök bilgisi Sözlüğü", *Türk Dili*, S 307, Ankara 1977, s. 393-394.

Dil Bilimsel İlişkileri' (2007) ile yüz on temel kavramı esas alan sözcüklerin köken incelemesinin yer aldığı *Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazykov* (Astana, 2013) dikkat çekicidir.

Anna Vladimirovna Dıbo, hâlen Rusya Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü Ural-Altay Dilleri Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.

_____, "Srvnitel'no-istoričeskaja grammatika tyurkskix jazykov. Leksika. Moskva 1997. Rossijskaya Akademiya Nauk. İnstitut jazykoznanija. 800 s.", *Türk Dili*, S 579, Ankara 2000, s. 281-284.

Eren, Hasan, "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne Yeni Katkılar: Srvnitel'no-istoričeskaja grammatika tyurkskix jazykov, Leksika, Moskva 1997. Rossijskaya akademiya nauk İnstitut jazykoznanija. 800 s.", *TDAY-Belleten*, 2002/1 [2006], s. 106-160.

Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "Dž", "Ž", "J", Otvetstvennij redaktör L. S. Levitskaya, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva 1989.

Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "K", "K̄", "Q", Avtorı slovarnıx statej L. S. Levitskaya, A. V. Dıbo, V. İ. Rassadin. Rossijskaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva 1997.

Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksiçeskiye osnovı na bukvy "K", Otvetstvennij redaktör G. F. Blagova. Rossijskaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva 2000.

Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksiçeskiye osnovı na bukvy "L", "M", "N", "P", "S", Otvetstvennij redaktör A. V. Dıbo. Rossijskaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva 2003.

Sevortyan, Ê.V., *Probnıye stat'i k «Êtimologiçeskomu slovarju tjurkskix jazykov»*. Moskva 1966.

_____, *Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye)*, Moskva 1974.

_____, *Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu "B"*, Moskva 1978.

_____, *Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "V", "G" i "D"*, Moskva 1980.

Starostin, S. - A. Dybo - O. Mudrak (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Brill, Leiden - Boston, 2003.

Tekin, M. Talât, "E. V. SEVORTYAN, Etimologiçeskiy slovar' tyurkskiñ Yazıkov (Obščetyurkskiye i mežtyurkskiye osnovı na glasniye), 767 s., Moskva 1974 (Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Yazıkoznaniya, İzdatel'stvo "Nauka")". *TDAY-Belleten*, 1975-1976, s. 274-285.

Yılmaz, Emine, "Kökenbilim (Etimoloji) Sözlüğü ve Türkçenin Kökenbilim Sözlükleri", *Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsen'e Armağan*, (Ed.: Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker), Grafiker Yayınları, Ankara 2007 s. 619-630.